

## РЕЗУЛЬТАТИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ ПІДЛІТКІВ З ОЗНАКАМИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Гуртовенко Н. В.

кандидат психологічних наук, доцент,  
доцент кафедри психології  
Уманського державного педагогічного університету  
імені Павла Тичини  
ORCID ID: 0000-0002-5926-8736

*У статті представлено результати динамічного експериментально-психологічного обстеження підлітків у процесі проведення психологічного консультування та психокорекції з метою визначення ефективності пропонуєваних методів спеціальної психологічної допомоги з використанням доказової психології. Якщо психологічне консультування ґрунтувалося на принципах системної сімейної психотерапії, то в методах психокорекції використовувалися методи транзактного аналізу, символдрами, особистісно-орієнтованої психотерапії та імаготерапії.*

*Застосування багатовимірного психологічного аналізу дає змогу провести порівняльну оцінку динамічних результатів дослідження підлітків у процесі комплексної психологічної корекції, яку здійснювали у двох напрямках: перший – спеціальна психологічна допомога підліткам, спрямована на психологічну профілактику адиктивного й делінквентного стереотипів поведінки; другий – конституційно-орієнтована профілактика, спрямована на оптимізацію психологічних механізмів захисту особистості, що перешкоджає формуванню негативних психотипологічних коливань від діапазону норми-акцентуації до меж діапазону аномальної особистісної мінливості.*

*Система психологічного консультування та психокорекції побудована так, що дає можливість зустрічатися із сім'єю підлітка й самим підлітком не менше як 2–3 рази на тиждень упродовж від кількох місяців у разі конституційно орієнтованої психопрофілактики до одного-двох років у разі психопрофілактики виникнення адиктивних або делінквентних стереотипів поведінки.*

*На певному (початковому) етапі дослідження стало зрозуміло, що отримані результати психопрофілактики дають змогу досягти неповної редукції. Це потребувало видозміни системи спеціальної психологічної допомоги. Експериментально-психологічні дослідження підлітків проводили один раз на 2–3 місяці протягом усього періоду надання спеціальної психологічної допомоги. Емпіричне та психологічне спостереження, інтерв'ю використовували постійно під час зустрічей із підлітками, коли досліджували психологічні прояви особистісних і поведінкових особливостей.*

**Ключові слова:** підлітковий вік, консультування, девіантна поведінка, психокорекція, психопрофілактика.

### Hurtovenko N. V. Results of the effectiveness of psychological counselling of adolescents with signs of deviant behaviour

*The article presents the results of a dynamic experimental psychological examination of adolescents in the process of psychological counselling and psychocorrection in order to determine the effectiveness of the proposed methods of special psychological assistance using evidence-based psychology. Whereas psychological counselling was based on the principles of systemic family psychotherapy, psychocorrection methods used transactional analysis, symbol drama, personality-oriented psychotherapy and imago therapy.*

*The use of multidimensional psychological analysis makes it possible to conduct a comparative assessment of the dynamic results of the study of adolescents in the process of complex psychological correction, which was carried out in two directions: the first is special psychological assistance to adolescents aimed at psychological prevention of addictive and delinquent behavioural stereotypes; the second is constitutional-oriented prevention aimed at optimising psychological mechanisms of personality protection, which prevents the formation of negative psychotypic fluctuations.*

*The system of psychological counselling and psychocorrection is designed in such a way that it provides an opportunity to meet with the adolescent's family and the adolescent at least 2–3 times a week for several months in the case of constitutionally oriented psychoprophylaxis and up to one to two years in the case of psychoprophylaxis of addictive or delinquent behavioural patterns.*

*At a certain (initial) stage of the research, it became clear that the results of psychoprophylaxis could not achieve an incomplete reduction. This required a modification of the system of special psychological assistance. Experimental psychological studies of adolescents were conducted once every 2–3 months throughout the entire period of special psychological assistance. Empirical and psychological observation, interviews were used constantly during meetings with adolescents, when psychological manifestations of personal and behavioural characteristics were studied.*

**Key words:** adolescence, counselling, deviant behaviour; psychocorrection, psychoprophylaxis.

**Вступ.** Маючи багаторічний досвід роботи з девіантними підлітками, на нашу думку, ми зобов'язані використовувати методи профілактичної психологічної допомоги підліткам і їхнім батькам у сучасних соціально-інформаційних умовах України (реформування суспільства, його ідеологічного складника). У дослідженнях І. Кон розглядає девіантну поведінку як систему вчинків, що не відповідають нормам, які є загальноприйнятими у сферах права, психологічного здоров'я, моралі. Необхідність застосування методів психологічного консультування, психокорекції, психотерапії зумовлена статистикою катастрофічно швидкого формування підліткової хімічної та нехімічної залежності (алкоголізації, токсикоманії, ігроманії), делінквентного стереотипу поведінки, що за сучасних соціальних умов середовища життєдіяльності легко трансформуються в кримінальний стереотип поведінки серед груп підлітків, які належать до групи ризику прогресування девіантної поведінки. Вивченням девіантної поведінки підлітків, її особливостей займалися Л. Олеференко, Т. Шульга, які виділили низку конкретних причин девіантної поведінки підлітків. Роботи В. Оржеховської також розглядають причини відхилень від норми в неповнолітніх.

У монографічному дослідженні Л. Магдисяк проаналізовано особливості психологічного консультування підлітків із девіантною поведінкою. Значна увага зосереджується на аналізі труднощів, з якими стикається психолог-консультант, пропонується підбір діагностичних методик для виявлення девіантної поведінки в підлітків [4]. Саме тому психокорекція та психотерапія, психологічне консультування, звернене до особистісного «Я» підлітків і їхніх батьків, з використанням технік системної сімейної психотерапії, символдрами, транзактного аналізу, імаготерапії є заходом первинної психологічної профілак-

тики в тому реальному соціальному середовищі, у якому ми існуємо.

**Методи та методики дослідження.** У представників різних психотипів діапазону нормоакцентуації не спостерігається ознак негативних особистісних коливань у бік меж акцентуації або від меж акцентуації до меж аномальної особистісної мінливості. Тому результати емпіричного аналізу та психологічного спостереження, інтерв'ю з підлітками, їхніми батьками, вчителями дають змогу визначити найслабші ланки в психотипологічній структурі особистості, з метою укріплення конституційно менш надійних психологічних механізмів захисту особистості й у такий спосіб запобігання виявленим нами тенденції до негативної мінливості особистісних властивостей.

У дослідженні методи й техніки психологічної корекції особистісних переживань, взаємин, методи психотерапії девіантного непатологічного стереотипу поведінки підлітків використано з особистісно-орієнтованого методу психотерапії, сімейної системної психотерапії, транзактного аналізу та символдрами, імаготерапії.

**Результати.** У підлітків діапазону нормоакцентуації в процесі психологічного консультування та психологічної корекції особистісних переживань і поведінки відзначалося посилення альтруїстичних мотивацій, цінностей, настанов, що відповідало їхній стрижневій структурі «Я» й не вступало в суперечність із моральними життєвими принципами. Таким підліткам було легше адаптуватися в соціальному середовищі, знаходячи однолітків, що вирізняються аналогічними установками та цінностями.

У процесі конституційно-орієнтованого психологічного консультування та психокорекції підлітків вдалося з'ясувати, що в тих із них, у кого переважали егоїстичні прояви, формувалася переконаність у адекватності й справедливості власних ділових, ігро-

вих, навчальних міжособистісних стосунків. Рівень саморегуляції висловлювань, поведінки та рівень самоконтролю в процесі психопрофілактики вдавалося довести до оптимального, щоб уникнути внутрішньо особистісного та внутрішньо групового конфлікту. Зовнішнім критерієм успішності оптимізації конституційних механізмів психологічного захисту була здатність уникати негативних психологічних сторін в однолітків, що давало змогу зберегти цілісними власні установки, мотиви й цінності, не вступаючи в конфлікт. Отже, у процесі конституційно-орієнтованої психокорекції вдалося стабілізувати рівень самоконтролю та саморегуляції своїх переживань і поведінки, не змінюючи власних морально-етичних цінностей і мотивацій.

Конституційно-орієнтована психокорекція та психологічне консультування давали змогу зміцнити особистісну й психологічну толерантність підлітків до зовнішніх чинників середовища життєдіяльності. Підлітки навчалися зберігати терпимість (толерантність) до інших життєвих, релігійних, національних чи етнічних світоглядів, а зафіксовані механізми психологічного захисту на оптимально функціональному рівні відкривали шлях для продуктивного спільного спілкування. Можна констатувати відновлення вищих властивостей особистості, характерних для підлітків без тенденції до негативних психотипологічних коливань.

У процесі психокорекції детально розглядалися проблеми прогнозування особистісних переживань і поведінки залежно від того, з представниками якого особистісного психотипу доводилося спілкуватися. Підлітки вчилися говорити «ні», якщо надходили пропозиції, які не відповідають їхнім морально-етичним вимогам, і дотримуватися власних світоглядних принципів за їхнього збігу з однолітками. З одного боку, незалежність і справедливість у взаєминах високо оцінюються однолітками, з іншого боку, підлітки переконувалися в необхідності оптимізації певного соціально-психологічного прогнозування під час досягнення як стратегічних, так і тактичних цілей і завдань, зберігаючи не лише самолюбство та гідність свого «Я», а й не травмуючи «Я» інших людей.

У процесі конституційно-орієнтованої психокорекції в підлітків діапазону норми-акцентуації, незалежно від структури особистісного психотипу, профілактично нейтралізували ознаки негативної особистісної мінливості, що давало впевненість у запереченні негативної мінливості, спрямованої в бік діапазону аномальної особистісної мінливості.

Аналіз динаміки вищих властивостей особистості в підлітків діапазону норми-акцентуації в процесі психологічного консультування та психокорекції виявив зміцнення конституційних, психотипологічних механізмів особистісної компенсації та поведінкової адаптації, що виражалося в збереженні гармонійних особистісних мотивацій, установок і цінностей, їх переважанні над власне характерологічними й темпераментними потребами, установками та цінностями.

Пропонований психокорекційний підхід і спрямованість психологічного консультування на закріплення проявів вищих властивостей особистості на позитивному континуальному полюсі відображає стійкість і стабільність конституційних психологічних механізмів захисту, що і є психологічною, психокорекційною профілактикою негативної особистісної мінливості від меж діапазону психологічної норми-акцентуації до меж діапазону аномальної особистісної мінливості [1, с. 110].

Підлітки діапазону психологічної норми-акцентуації диференційовані за допомогою психодіагностики на належність до психотипу, що дало змогу використовувати техніки психопрофілактики та психотерапії, адресовані до особистісної структури «Я». Група була поділена на такі підгрупи: підлітки з епілептоїдною структурою особистісного психотипу; підлітки із циклоїдним психотипом; підлітки із шизоїдним психотипом; підлітки з істероїдним психотипом. До них застосовували або методи системної сімейної психотерапії, або методи, в основі яких лежать аналітичні концепції підходу до особистості – імаготерапія, символдрама, трансактний аналіз. Проведений порівняльний аналіз психопрофілактичної ефективності особистісних коливань у діапазоні норма-акцентуація до меж аномальної особистісної мінливості став підґрунтям для

подальших рекомендацій підліткам, батькам, учителям.

Отримані результати психопрофілактики особистісної мінливості в підлітків із шизоїдним психотипом діапазону норми під впливом несприятливих соціально-інформаційних стресорів виявили достовірне поліпшення (91,4%), оптимізацію психологічних механізмів компенсації та поведінкової адаптації (8,6%) під впливом системної сімейної психотерапії, що перешкоджає формуванню ознак девіантної поведінки й напруження механізмів особистісної компенсації. Стабілізація шизоїдного психотипу полягає в тому, щоб актуалізувати механізми особистісної компенсації та адаптації з нівелюванням особистісних рис раціональності, прагматичності й цілеспрямованості, з якими підлітки починають «занурюватися» в асоціальне середовище однолітків. У зв'язку з цим можна прогнозувати делінквентно-кримінальну поведінку. На нашу думку, єдиний вихід – це психопрофілактика з метою зміцнення механізмів психологічного захисту і стабілізації індивідуального бар'єру психологічної адаптації.

Отримані результати переконують нас у необхідності застосування системної сімейної психотерапії для підлітків із шизоїдним психотипом діапазону норми, що підтверджує справедливість антропоцентричного, індивідуального підходу до вибору методів психотерапії та психокорекції.

Аналіз показує перевагу системної сімейної психотерапії й для підлітків з епілептоїдною структурою особистісного психотипу. Однак психопрофілактична ефективність дещо нижча, ніж для підлітків із шизоїдним психотипом. Техніки імаготерапії, символдрами або трансактного аналізу (75%) поступаються в ефективності за обома порівнюваними групами.

Таким чином, результати психопрофілактики на доказовому й порівняльному рівнях аналізу підтверджують необхідність її проведення навіть у підлітків діапазону психологічної норми. На наш погляд, це пояснюється тим, що сучасні підлітки постійно зазнають деструктивного соціально-інформаційного стресового впливу у вигляді неякісної художньої літератури, образотворчого мистецтва,

телефільмів і телепередач із вираженою негативною тематикою. Занурення в інтернет-мережу, використання комп'ютерних ігор також сприяє актуалізації нижчих інстинктів, що розхитує структуру особистості, підвищуючи ризик гіпертрофії таких рис характеру особистості, які полегшують особистісні коливання в діапазоні норми до меж аномальної мінливості, а отже, збільшується ризик девіантних форм поведінки.

Заняття системною сімейною психотерапією дають змогу нівелювати схильність до гнівливості, дратівливості в підлітка із загостреним почуттям власної гідності й справедливості.

Аналіз особистісних переживань і поведінки підлітків із циклоїдним психотипом діапазону норми в процесі психопрофілактики переконливо доводить правомірність і необхідність проведення системної сімейної психотерапії (95%), яка виявляється максимально ефективною, порівняно з техніками символдрами, імаготерапії, трансактного аналізу. Необхідно зазначити, що в осіб із циклоїдною структурою психотипу індивідуальні техніки психопрофілактики дають істотний результат – 88,9% повного відновлення механізмів психологічного захисту особистості. Це не виключає, а передбачає їх використання залежно від прихильності психолога до тих чи інших технік психокорекції, психотерапії.

Підлітки з істероїдним психотипом діапазону норми вирізнялися найбільшою психологічною та особистісною нестабільністю в умовах несприятливого середовища життєдіяльності. Однак і в цих випадках ефективність психопрофілактики була вищою за використання системної сімейної психотерапії (90%). При цьому, як і в підлітків із циклоїдним психотипом, малося на увазі використання технік імаготерапії, символдрами й трансактного аналізу. Психологічна корекція особистісних переживань і психопрофілактика напруження механізмів поведінкової компенсації сприяли оптимізації конституційних механізмів психологічного захисту підлітка.

Таким чином, отримані результати використання методів і технік психокорекції та психологічного консультування, які апелюють до індивідуального особистісного «Я»

підлітків, підтверджують ефективність психологічної профілактики за умови використання системної сімейної психотерапії, порівняно з техніками символдрами, імаготерапії та транзактного аналізу. Техніки системної сімейної психотерапії є такими, що психологічно й ідеологічно об'єднують смисловий зміст первинної психологічної профілактики ймовірнісної аномальної особистісної мінливості.

Що більше психологів ліцеїв, гімназій, інших соціальних інститутів займатимуться як індивідуально, так і з групами підлітків, із сім'ями первинною психологічною профілактикою у вигляді закріплення оптимальних конституційно-обумовлених механізмів особистісної компенсації та поведінкової адаптації, то значною мірою меншим буде ризик формування психологічної тенденції до особистісної й поведінкової мінливості в конституційно-континуальному діапазоні норми-акцентуації [2, с. 121].

Багатовекторний психологічний аналіз результатів психологічного консультування та психокорекції підлітків діапазону психологічної норми-акцентуації без ознак адиктивності або делінквентності до й після психокорекції розглянемо далі. У процесі психологічного консультування та психокорекції підлітків і їхніх родин зареєстровано такі результати. Насамперед знижувалися прояви загальної невротизації в підлітків, незважаючи на збереження соціальних стресорів. Значною мірою зменшувалися емансипаційні реакції, які мали елементи звичного поведінкового стереотипу, прояви вегетативної нестійкості у відповідь на стресові соціальні впливи.

Поступово знижувалися ознаки ситуативної тривожності, психологічної схильності до делінквентності, і підлітки пояснювали свою поведінку спробою виглядати більш мужньо й незалежно в очах однолітків. У процесі психокорекції наставало усвідомлення хибних та істинних соціальних і психологічних цінностей, що давало змогу підліткам діапазону норми-акцентуації вільно полишати хибні цінності, які нав'язувалися соціально-психологічним стереотипом ЗМІ, телебачення, інтернету й іншими підлітковими субпопуляціями. Значно підвищувалася критичність не

тільки до власного «Я», а й до навколишніх, ситуацій. За рахунок відновлення особистісної незалежності, почуття обов'язку, відповідальності, урешті-решт, природного почуття совісті й сорому в підлітків ще більше стабілізувалися дружні та ділові стосунки з однолітками й дорослими. З'являлася потреба більше приділяти уваги вивченню своєї культури, історії. Багато хто відзначав, що стали майже регулярно приділяти увагу й узагалі віддавати перевагу пізнавальному контенту, науково-історичним програмам.

Підлітки діапазону норми й до психокорекції не фіксували свою увагу на «жовтій» пресі, численних кримінальних драмах, а в процесі та після проведення психокорекції, після завершення психологічного консультування батьків практично повністю змінили свої соціальні пріоритети в бік творення, навчання, зрозуміло, залежно від вихідного рівня інтелекту, культури.

Не можна не звернути увагу на той факт, що в підлітків з епілептоїдною, шизоїдною структурами психотипів зменшилися прояви психологічної схильності до алкоголізації – «відійшли від підліткової мімікрії», як самі говорили про це підлітки, у зв'язку зі зміцненням відчуття незалежності, свободи, самостійності, психологічної толерантності й стабільності самооцінки, самоконтролю, завдяки адекватному рівню самосвідомості.

Таким чином, результати багатовекторного психологічного аналізу підтверджують стабілізацію механізмів особистісної компенсації поведінкової адаптації. Це виявлялося в послабленні ознак передусім загальної невротизації, ситуативної тривожності, в одних підгруп зменшувалися «навіювані» тенденції до епізодичного вживання спиртного, в інших – до делінквентних проявів, коли доводилося чинити або висловлюватися брутально, різко й незаслужено на адресу навколишніх, а головне, у супереч власним морально-етичним принципам.

**Висновки.** Результати динаміки психологічних, особистісних, поведінкових показників у підлітків діапазону норми переконують нас у необхідності створення в кожному навчальному закладі підлітково-сімейних клубів, експертно-психологічної служби. До

цих структур мають запрошуватися підлітки й батьки з відносно благополучних родин для роботи з психологом (психологічне консультування, психокорекція) з метою зміцнення позитивних комунікативних навичок, переко-

нання у справедливості й необхідності утвердження громадянської позиції як протидії аморальності, аномальному способу життя, коли характерологічні й темпераментні установки та цінності переважають над особистісними.

#### Список використаних джерел

1. Большакова А. М., Віденєєв І. О. Особливості рівня адекватності самосвідомості в підлітків у діапазоні психологічної норми-акцентуації. *Габітус*. 2023. Вип. 52. С. 109–113.
2. Ком'яга А. В., Головка В. М. Проблема поведінкової девіації молоді та профілактика девіантної поведінки неповнолітніх. *Південноукраїнський правничий часопис. Серія «Правова система: теорія і практика»*. 2022. Вип. 4. Ч. 2. С. 118–122.
3. Кризові стани в сучасних умовах: діагностика, корекція та профілактика / під ред. проф. Л. М. Юр'євої. Київ : Видавництво ТОВ «Галерея Принт», 2017. 174 с.
4. Магдисиук Л. Особливості психологічного консультування підлітків із девіантною поведінкою : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2024. 140 с.

#### References

1. Bolshakova, A. M., & Videnieiev, I. O. (2023). Osoblyvosti rivnia adekvatnosti samosvidomosti v pidlitkiv u diapazoni psykhologichnoi normy–aktsentuatsii [Peculiarities of the level of adequacy of self-awareness in adolescents in the range of psychological norm–accentuation]. *Habitus – Habitus*, 52, 109–113 [in Ukrainian].
2. Komiaha, A. V., & Holovko, V. M. (2022). Problema povedinkovoї deviatsii molodi ta profilaktyka deviantnoi povedinky nepovnnolitnikh [The problem of behavioural deviance of young people and prevention of deviant behaviour of minors]. *Pivdennoukrainskyi pravnychy chasopys. Pravova systema: teoriia i praktyka – South Ukrainian Law Journal. Legal system: theory and practice*, 4 (2), 118–122 [in Ukrainian].
3. Kryzovi stany v suchasnykh umovakh: diahnostyka, korektsiia ta profilaktyka [Crisis states in modern conditions: diagnostics, correction and prevention] / pid red. prof. L. M. Yurievoi. Kyiv : Vydavnytstvo TOV «Halereia Prynt», 2017, 174 s. [in Ukrainian].
4. Mahdysiuk, L. (2024). Osoblyvosti psykhologichnoho konsultuvannia pidlitkiv iz deviantnoiu povedinkoiu [Features of psychological counselling of adolescents with deviant behaviour]: monohrafiia. Luts'k : Vezha-Druk, 140 s. [in Ukrainian].